

A történelem és a hadtörténelem oktatása a magyar katonatisztképző intézményekben, 1872–1945

Az önálló magyar katonatisztképzés – a korábbi kísérletek, törvényi szabályozások megghiúsulása miatt – gyakorlatilag az 1872. évben indult, amikor is az 1872. évi XVI. törvénycikkkel létrejött a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia, melynek céljáról a jelzett törvény 2. §-a eképp rendelkezett: „Ezen akadémia rendeltetése, hogy abban egyfelől önként jelentkező hadapródok a honvédség keretei részére alkalmas tisztekké képeztesse, másfelől szolgálatban lévő kitűnő honvédtiszteknek alkalom nyújtassék a hadtudományoknak a magasabb fokozatú szolgálattételnél igényelt ágaiban magukat tovább képezni.”

Ezen törvény létrejöttéhez azonban szükség volt az 1867-es kiegyezésre, melynek egyik fontos elemét képezte az önálló magyar haderő létrehozásának lehetősége. Ezt az 1868. évi XL., XLI. és XLII. törvénycikkek szabályozták, melyek a véderőről és a honvédségről, illetve annak kiegészítéséről szoltak.

Az 1872-ben a Ludovika Akadémián megindult tisztképzés azonban még korántsem volt teljes értékű, ha az ott folyó oktatást-képzést összevetjük az Osztrák–Magyar Monarchia császári királyi – később császári és királyi – tisztképző intézményeiben folyó képzéssel.

A Ludovika Akadémián folyó tisztképzés úgynevezett „tanfolyamrendszerű” volt, ami azt jelentette, hogy a jelentkezőknek egyéves – gyakorlatilag tíz hónapos – képzés során kellett elsajátítaniuk a katonatiszti hivatáshoz szükséges ismereteket. Ez pedig a valóságban szinte elképzelhetetlen volt, illetve komoly hiányosságokat okozott.

A jelentősebb változás 1883-ban következett be – az 1883. évi XXXIV. törvénycikk révén –, amikor is a Ludovika Akadémia a császári és királyi hadapródiskolák rangjára emeltetett, azaz immár négyéves képzést biztosított a tisztjelöltek számára, akik betöltött 14. életévük után, 16. életévüket megelőzően kerülhettek az intézmény növendékei sorába. Ez a képzés már összevethető volt és színvonalában is megegyezett a Monarchia úgynevezett közös hadapródiskoláiban folyó képzés színvonalával.

A képzésben-oktatásban az igazi változást az 1898-as esztendő hozta, amikor is az 1897. évi XXIII. törvénycikk a Ludovika Akadémiát a Monarchia katonai akadémiáival (K. u. k. Theresianische Militärakademie [Bécsújhely], K. u. k. Technische Militärakademie [Bécs, később Mödling]) „egyenrangúsította”, és az ott folyó képzés is a „közös szintre” emelkedett. A törvény egyben két honvéd hadapródiskola létrehozásáról is rendelkezett Pécsen, illetve Nagyváradon. Ugyanezen törvény teremtette meg a lehetőségét a Sopronban felállított honvéd főreáliskolának, amely 1898-ban ugyancsak megkezdhetette működését. (Utóbbi egyébként nem tisztképző intézmény, hanem három évfolyamos „katonai középiskola” volt, melynek hallgatói tanulmányaik befejezése után automatikusan a Ludovika Akadémia, illetve a közös haderő katonai akadémiáinak hallgatóivá válhattak.)

A Ludovika Akadémia tanfolyamrendszerű tisztképzése során a hallgatók számos tantárgyat, közöttük történelmet is tanultak. A történelem tantárgy gyakorlatilag a középiskolák történelem tananyagának rövidített változatát jelentette. Ennek oka többek között az volt, hogy a hallgatók többsége nem rendelkezett középiskolai végzettséggel, és az alapismereteket kellett elsajátítaniuk, ami a gyakorlatban a magyar és a

világtörténelem alapjainak megismerését jelentette. A tárgyat a tanfolyam alatt heti 1-2 óraszamban tanulták.

Az 1883-as tanévtől bekövetkezett változás jelentette az alaposabb és a színvonalasabb képzés megindulását, ami a kifutó évfolyamokat tekintve 1901-ig tartott. Ekkor zárult le ugyanis az utolsó négy évfolyamos hadapródiskolai képzés a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémián, és avatták a végzősöket hadapród-tiszthelyettesekké, a két legjobb eredményt elért növendéket pedig a korábbi gyakorlatnak és uralkodói kegynek megfelelően hadnagyokká. Ugyanekkor került sor az első, már akadémikusi képzésben részesült évfolyam (1898–1901) hallgatóinak tisztté, azaz hadnaggyá avatására is.

A közös katonai akadémiák, illetve a Ludovika Akadémia hallgatóit az uralkodó, I. Ferenc József császár és király 1902. december 14-én kelt rendelete nyomán 1903-tól „akadémikusoknak” nevezték. Ezt követően már csak az „akadémikusi rendszerben” folyt tisztképzés a Ludovika Akadémián.

Az intézmény továbbra is helyet adott a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamnak, de ez a már hadnagyi, főhadnagyi rendfokozatban szolgáló honvédtisztek hadiiskolai felvételre való felkészítésére szolgált. Hadapródiskolai képzés ezt követően a magyar királyi honvédség keretein belül már csak az 1898-tól működő pécsi, illetve nagyváradi magyar királyi honvéd hadapródiskolákban folyt.

A Ludovika Akadémián 1872. október 1-jén megindult tanfolyamrendszerű tisztképzésre 100 szabadságolt állományú (mai kifejezéssel élve tartalékos) hadapródot (tiszttelöltet) vettek fel, akik számára négy tantárgycsoportot alakítottak ki a képzés idejére: (1) katonai tantárgyak, (2) az általános műveltségre vonatkozó tantárgyak, (3) nyelvismeretek, (4) testgyakorlatok.

Az általános műveltségre vonatkozó tantárgyak között szerepelt a történelem, amelyet a tisztképző tanfolyamon heti két órában tanítottak. Az úgynevezett honvéd felsőbb tiszti tanfolyam tiszti tanfolyamon – amelynek hallgatói már tiszti rendfokozattal bíró és a magasabb képzésre törekvő személyek voltak – a történelem oktatása heti három órában történt.

Az első tanév tapasztalatai a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Ludovika Akadémia vezetését változtatásokra ösztönözték. A gyenge eredményeket látva úgy vélték, hogy a tisztképző tanfolyam előtt célszerű lenne a jelentkezők számára úgynevezett „előkészítő tanfolyamot” szervezni, amelynek hallgatói a tanfolyam sikeres elvégzése után kerülhetnek a tisztképző tanfolyamra. Az előkészítő tanfolyamra olyan személyeket hívtak be, akik a gimnázium vagy a reáliskola első négy osztályát jó eredménnyel végezték el, „esetleg olyanokat is akik emez említett osztályok elvégzését bizonyítvánnyal igazolni nem tudták ugyan, de a felvételi vizsgán követelt tantárgyakból az erre kirendelt tanári vizsgabizottság előtt a vizsga letetésére önként jelentkeztek és a vizsgát jó eredménnyel letették”. Ezen vizsga alkalmával a jelentkezőknek történelemből is számot kellett adni-

„A hadművészet, a katonai tudományok legelőkelőbbje, két tényezőből áll. Elméleti képzettségből és gyakorlati tapasztalatból. Elméleti megszerzésének útja nagy hadvezérek hadjáraitak tanulmányozásán át vezet. Napóleon azt írja: »A háborút viseljétek támadólagosan, mint Nagy Sándor, Hannibal, Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, Savoyai Jenő és Nagy Frigyes. Olvassátok el újra és újra 88 hadjáratukat. Fejlesztétek elméteket e hadjáratok nyomán. Ez az egyetlen módja, hogy nagy hadvezérré váljatok és a hadművészet titkait ellessétek.«

uk a tudásukról, mégpedig „Történelem, általános világtörténelem a legújabb korig, Somhegyinek a gimnázium négy osztálya számára rendszeresített kézikönyve szerint”.

A sikeres felvételt tettek az előkészítő tanfolyamon is tanultak történelmet, az „általános műveltségre vonatkozó tantárgyak” között, heti két órában. Aki sikeresen zárta az előkészítő tanfolyamot, az kerülhetett be a tanfolyamot követő őszi időszak „tisztképző tanfolyamára”, amelyen ismételten tanultak történelmet, pontosabban „Magyarország történetét, kapcsolatban a hazai jog fejlődésével”.

Az 1881–82-es tanév során jelentősnek tekinthető változások történtek a képzésben. Az előkészítő tanfolyamon az addigi terjedelemben törölték a történelem oktatását, helyette „általános világtörténelem (ókor és középkor)” került be tantárgyként az oktatott tantárgyak közé. Ugyanekkor szabályozták a tisztképző tanfolyamon tanított tantárgyak helyzetét is, „A történelem az eddig előírt terjedelemben töröltetett”, és helyette felvették: „1. katonai iránytan, 2. gazdaságkezelés a századkezelési teendőikig bezárólag, 3. nyilvántartás fővonásokban, 4. a történelemből az újkor, különös tekintettel Magyarországra és a magyar irodalom történetére”. Ezek a változások a történelem oktatásának időbeni „széthúzását” jelentették, a magyar történelem így nem az előkészítő, hanem a tisztképző tanfolyamon kapott jelentősebb szerepet.

A változások azonban nem álltak meg. Az 1883. évi XXXIV. törvénycikk volt az a jogszabály, amely a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémiát valódi katonai nevelő- és képzőintézeté tette. (Ennek a törvénynek előzménye volt az 1883. évi XXX. törvénycikk, amely az általános műveltség felemelését kívánta elősegíteni, amikor is a középiskolák rendszeréről, az oktatandó tárgyakról stb. rendelkezett. Ez a későbbiekben irányadó lett a katonaiskolák számára is.) Az 1883. évi XXXIV. törvénycikkben foglaltak szerint a hadköteles kort még el nem ért 14–16 éves ifjak önként jelentkezhetek a Ludovika Akadémia növendékének, és sikeres felvételi vizsgát követő négy esztendei tanulás után válhattak a magyar királyi honvédség, illetve néhányan közülük a császári és királyi haderő tisztjeivé.

A Ludovika Akadémián az iskolai tanév két részre oszlott. Az első időszak, az elméleti oktatás mindig az adott év október 1-jével kezdődött és a következő év június 10-ig tartott, melyet az augusztus 10-ig tartó gyakorlati tanidőszak zárt. A négyéves tanulmányi idő alatt a növendékek (közismert nevükön a „cögerek”, a német növendék ’Zögling’ szóból „magyarítva”) minden évfolyamon tanultak történelmet, a következő bontásban:

I. évfolyam: „Az uralkodóház genealógiája. Az ókor története a nyugat-római birodalom bukásáig. A középkor csak olyan terjedelemben, amennyire az uralkodócsalád történetének és a monarchia fejlődésének a megértésére szükséges.”

II. évfolyam: „Az újkor története a francia forradalomig.”

III. évfolyam: „Legújabb kor a francia forradalomtól napjainkig, különös tekintettel a nagyobb hadjáratokra.”

IV. évfolyam: „Magyarország története.”

Az 1898-ban bekövetkezett változás – amikor a Ludovika Akadémia is a három évfolyamos tisztképző akadémiák sorába került – nem hozott alapvető módosulást a történelem oktatásában, amelyben már a hadtörténelem bizonyos elemei is szerepeltek, hiszen hangsúlyt fektettek az egyes korokban lefolyt hadjáratok történetének megismertetésére. Némileg módosult viszont ez az állapot az 1908-as „nagy haderőreform”-ot követően: ekkortól az elméleti képzésre kisebb hangsúlyt fektettek a gyakorlati tárgyakkal ellentétben.

Az I. világháború éveit (1914–1918) alatt, illetve a forradalmak és az ellenforradalom (1918–1919) időszakában a Ludovika Akadémián folyó tisztképzés időtartama lerövidült. A hiányzó hivatásos tiszti létszám mielőbbi pótlására két, illetve egy esztendőre csökkent a képzés ideje. Érthető tehát, hogy ezen időszakban a történelem, illetve a hadtörténelem oktatása is hátrányt szenvedett.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum katonai előírásai gyakorlatilag egyetlen olyan intézmény fenntartását biztosították Magyarország számára, amely katonai képzéssel foglalkozhatott. Ez az intézmény lett a Ludovika Akadémia, amely az 1922. évi XX. törvénycikk értelmében főiskolai rangot kapott. Az oktatás is ennek megfelelően alakult. Az 1920–1921-es esztendőben egyre többen foglalkoztak meg azt az igényt a katonai vezetők közül, hogy négy évre kell emelni a képzés idejét, és abból az első évet nem az „iskolapadban”, hanem csapatnál kiképzéssel kell(ene) tölteni. Ez később az 1930-as évek elején valósult meg ebben a formában.

A négy esztendőre tervezett képzés 1920-ban megindult – a tanulmányaikat 1920 előtt megkezdett akadémikusok „kifutó rendszerben” fejezték be a Ludovika Akadémián a képzésüket –, az első így végzett évfolyam hallgatóit 1924. augusztus 20-án avatták fel. Az évfolyam tagjai történelmet és hadtörténelmet egyaránt tanultak az akadémián.

A négy évfolyamos akadémiai tanterv kimondta többek között azt, hogy a hallgatók „...szerezzék meg azokat a középiskolai színvonalon felül álló elemi ismereteket, amelyek a mai szövevényes állami és társadalmi berendezkedés megértéséhez szükségesek”. Ezen célok eléréséhez, az ismeretek elsajátításához a következő tantárgyak oktatását tartották szükségesnek: történelem, földrajz, jogi és államtudományi ismeretek, nemzetgazdasági és társadalmi ismeretek. A felsorolt tantárgyakat többnyire egyetemi oktatók tanították a Ludovika Akadémia hallgatóinak.

A kisebb módosításokkal gyakorlatilag az 1928–29-es tanévig érvényes tanterv az I. évfolyamon az első félévben minden hallgató számára heti egy óra történelmet tartalmazott, majd a harmadik és negyedik évben hadtörténelmet tanultak, immáron katonatanáraitól. A hadtörténelem oktatásában korábban a különböző fegyvernemi kiképzésben részt vevők esetében eltérő óraszámok voltak, amelyek a gyalogos, lovas fegyvernembeli esetében a harmadik és negyedik évfolyamban is heti három-három, míg a tüzérek esetében a harmadik évfolyamban heti kettő, a negyedik évfolyamban heti három órát jelentettek. A műszaki kiképzésben részesülők pedig mind a harmadik, mind a negyedik évfolyamban heti két órában tanultak hadtörténelmet. Ez a helyzet az 1928–1929-es tanévtől részben módosult. Történelmet az első évfolyamon mind a két félévben heti egy órában tanultak a hallgatók, függetlenül attól, hogy gyalogos, lovas, tüzér, műszaki, híradós stb. kiképzésben vettek-e részt.

A gyalogsági, lovas, vonatcsapatbeli kiképzésben részt vevők a harmadik és a negyedik év valamennyi félévében heti három órában tanultak hadtörténelmet, a tüzérek esetében ez a harmadik évfolyamon heti egy, a negyedik évfolyamon heti három órát jelentett, míg a műszaki, híradó kiképzésben részesülők mind a harmadik, mind a negyedik évfolyamon heti két órában tanulták a hadtörténelmet.

Az 1929-es tanrendben a hadtörténelem a III. évfolyam számára heti négy, míg a IV. évfolyam számára heti három órában volt meghatározva. Ez talán annak is betudható, hogy az akadémia vezetése a Honvédelmi Minisztériummal egyetértésben a négyéves képzést két részre osztotta fel, ami azt jelentette, hogy az első két évben gyakorlatilag általános képzés folyt, a – mai kifejezéssel élve – „szakosodás” a harmadik évtől indult meg.

Változások természetesen az 1930–1931-es tanévtől is bekövetkeztek. A gyalogos, lovas, tüzér, híradó és műszaki kiképzésben részt vevők is heti három órában tanulták a hadtörténelmet a harmadik és a negyedik évfolyamon. Az órák száma a későbbiek során módosult, de a hadtörténelem mint tantárgy a tisztképzés során meghatározó volt.

1935-ben jelent meg a Vajna Viktor és Náday István vezérkari szolgálatot teljesítő ezredek által írt *Hadtörténelem* című könyv, amely a későbbiek során tankönyvként szolgált a Ludovika Akadémia I. és II. főcsoport (1939-től M. kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia), illetve a később létrejött M. kir. Horthy Miklós (1942-től Horthy István) Honvéd Repülő Akadémia hallgatói számára. A két szerző a kötet előszavában így írt a hadtörténelem fontosságáról, illetve arról, hogy annak alapos tanulmányozása

miért is fontos a jövő tisztjei számára: „A hadművészet, a katonai tudományok legelőkelőbbje, két tényezőből áll. Elméleti képzettségből és gyakorlati tapasztalatból. Elméleti megszerzésének útja nagy hadvezérek hadjáratának tanulmányozásán át vezet. Napóleon azt írja: »A háborút viseljétek támadólagosan, mint Nagy Sándor, Hannibál, Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, Savoyai Jenő és Nagy Frigyes. Olvassátok el újra és újra 88 hadjáratukat. Fejlesszék el elméket e hadjáratok nyomán. Ez az egyetlen módja, hogy nagy hadvezérré váljatok és a hadművészet titkait ellessétek.«

Gyakorlati tudás megszerzésére pedig legbővebb alkalmat a háború, »a hadvezér iskolája« nyújt. De ez a tudás nem az átélt háborúk számával nő arányosan. A gondolkozva, nemcsak testileg, hanem szellemileg való részvétel segít hozzá a helyes, gyakorlati tudáshoz. Nagy Frigyes kissé nyersen így fejezi ezt ki: »Az öszvér, mely Savoyai Jenő 10 hadjáratában részt vett, terhet hordván, azért még nem vált harcásszá.«

A kötet két szerzője a továbbiakban még a következőket ajánlja a fiatal bajtársak figyelmébe: „Az elméleti tudás megszerzésére Napóleon mondása lényegében fennáll még ma is. [...] A hadművészet elsajátításának alapját annak a megismerése képezi, hogy miért változtak meg koronként a formák és vajjon a legközelebbi jövőben változást fognak-e szenvedni vagy sem. [...] Szükséges tehát, hogy mindama háborúkat tanulmányozzuk, melyekben kimutatható, hogy a háború megváltoztatta célját, eszközeit és alapját és melyekben egyúttal kimutathatók az okok, amelyek azt a változást előidézték.”

A kötet négy fejezetben („I. A hadművészet fejlődésének története a Marathon-i csatától Napoleontól. II. A magyar hadművészet története. III. A hadművészet fejlődése Napoleontól a Világháborúig, 1792–1914-ig. IV. A Világháború és az az utáni fontosabb hadjáratok.”) tárgyalta a hadtörténelmet, és a szerzők úgy vélték, hogy amennyiben munkájuk „... fiatal bajtársainknak e későbbi, részletes hadtörténelmi tanulmányozására való ösztökéléshez hozzájárul, akkor elértük célunkat”.

A magyar katonai vezetés célja az volt, hogy megfelelő felkészültségű hivatásos tisztet képezzen a katonai tanintézményekben, melyekben az elméleti és a gyakorlati kiképzés összhangjára nagy hangsúlyt fektettek. Úgy vélték ugyanakkor, hogy a hadtörténelem – azon belül a magyar hadtörténelem – tanulmányozása nem csak elméleti tudásukat növeli, de hazafias meggyőződésüket is erősíteni képes. Az erre az összhangra való törekvés azonban nemcsak a kezdetben egyetlen, később első számú katonai tanintézetben – Ludovika Akadémia – volt így, hanem a később felállított honvéd hadapródiskolákban is.

Igyekeztek ezért, a képzési különbségek ellenére is, hasonló ismereteket nyújtani az 1898-tól működő két honvéd hadapródiskolában – Pécsen, illetve Nagyváradon – tanuló növendékek számára. Ezen tan- és nevelőintézetekben a felvételi vizsgák alkalmával történelmi ismereteikből is számot kellett adniuk a jelentkezőknek, azaz a történelem felvételi tárgy volt. Egyébként a négy esztendei képzés teljes időtartama alatt tanították is azt.

1908-ban változtattak a képzési formákon, pontosabban módosították a tantárgyi csoportosítást és részben az óraszámokat is. A változás lényege az volt, hogy négy nagy csoportra bontották a tanított tárgyakat. A II. csoportban megjelent a hadtörténelem, amely az addig tanított történelmet váltotta fel, illetve váltotta ki. Ez azt jelentette, hogy a hadapródiskolák növendékei is megismerkedhettek – kötelező módon – a katonai képzés során elengedhetetlennek tartott hadtörténelemmel.

Az 1898-ban létrejött, illetve az oktatást, kiképzést abban az évben elindító két magyar királyi honvéd hadapródiskola fennállása alatt kisebb létszámban bocsátott ki növendékeket – az első avatásra 1902-ben, az utolsóra 1917-ben került sor –, mint a Ludovika Akadémia. S mivel az I. világháborús vereséget követően mind a két intézmény megszűnt, nem is volt lehetőségük „beérni” a Ludovikát.

A hadapródiskolák ismételt felállítására a második világháború éveitől került sor. 1941-ben kezdték meg működésüket az új, már teljesen más elvek alapján és képzési

időtartammal felállított fegyvernemi hadapródiskolák: a M. kir. Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola (Nagyvárad), a M. kir. Csaba királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola (Marosvásárhely), a M. kir. Görgey Artúr Honvéd Műszaki Hadapródiskola (Budapest), a M. kir. Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola (Pécs, 1942) és a M. kir. II. Rákóczi Ferenc Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola (Sopron). A Budapesten szintén 1941-ben felállított M. kir. Honvéd Repülő Hadapródiskolát egy esztendővel később megszüntették.

Ezen hadapródiskolákat ötéves képzési idővel szervezték meg. Hadtörténelmet nem, de történelmet tanítottak valamennyi iskolában és valamennyi évfolyamon. A tantervek szerint az első három évben heti három, míg a negyedik és ötödik esztendőben heti két órában ismerkedtek volna a történelemmel a 14 és 19 éves életkorok között ott tanuló növendékek. A képzés azonban a II. világháború miatt csak „töredékes” lett. Egyetlen iskolában sem fejeződött be az öt esztendőes képzés, de 1944. november 15-én a legfelsőbb évfolyam hallgatóit zászlósokká avatták, akik így a magyar királyi honvédség hivatásos állományába kerültek.

A magyar királyi Honvédség tisztképző intézményeiben a kezdetektől hangsúlyt fektettek a történelem, a hadtörténelem oktatására. Az illetékesek úgy vélték, hogy ezen tárgyak a katonai tudományokban való jártasság megszerzése mellett a hazaszeretet és a hazafiság felébresztésére is alkalmasak. Fontos, hogy a múlt példái ott lebegjenek a jövő katonatisztjei előtt, okulásul, tanulságként s egy-egy kiemelkedő katonai vezető személyén keresztül akár példaképként is.

Irodalom

Bachó László, dezséri (1930, szerk.): *A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története*. Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, Budapest.

Garay Lajos (1939): *A m. kir. pécsi honvéd hadapródiskola története*. Pécs.

Katonaiskolák a hűség városában. A soproni katonaiskolák története 1898–1945. (1995) HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, Budapest.

A magyar királyi Görgey Arthur honvéd műszaki hadapródiskola története 1941–1945. (1997) Budapest.

Miklós Zoltán (2004): A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia nevelési értékrendjének változása 1872 és 1944 között. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2003*. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest. 103–146.

Miklós Zoltán (2005): Ki vehetett részt a Ludovika Akadémián folyó képzésben? In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2004*. Múlttal a Jövőért Alapítvány – Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. 141–154.

Miklós Zoltán (2006): Az oktatás módszerei a Ludovika Akadémián. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2005*. Múlttal a Jövőért Alapítvány – Hadtörténelmi Levéltár. 140–148.

Miklós Zoltán (2006): Értékelés a Ludovika Akadémián. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2005*. Múlttal a Jövőért Alapítvány – Hadtörténelmi Levéltár. 149–156.

Pénzes János (1990): *Emlékek útján járva 1942–1944*. Bambra Press, Melbourne.

Rada Tibor (1998, 2001): *A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I.–II. Gálos Nyomdász Bt., Calgary–Budapest.

Szentesy József (1943): *A nagyvárad m. kir. honvéd hadapródiskola története 1898–1941*. Bagossy Mihály „Bihari” Nyomdája, Nagyvárad.

Utak és sorsok. A nagyvárad magyar királyi „Gábor Áron” honvéd tüzérségi hadapródiskola utótörténetéből. 1944–2005. (2005) Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest.

Vajna Viktor, vitéz pávai és Náday István, vitéz (1935): *Hadtörténelem*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest.

Szakály Sándor

Pannon Egyetem, Társadalomtudományok és Nemzetközi Kapcsolatok Intézet